

նշանակությունն»։ Բյուզանդական քաղաքական ազդեցությունից զերծ մնալու և ազգային միասնությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ էր դավանանքով տարանջատվել Բյուզանդիայից։ Այդ ձեռնարկ էր նաև Սասանյան Իրանին, որն օգտվելով դավանաբանական վեճերից, հովանավորում էր նեստորականներին և հանդուրժողական դիրք գրավում հակաքաղկեդոնական արևելյան քրիստոնյաների նկատմամբ, նրանց լրիվ անջրպետելու համար բյուզանդական ազդեցությունից։ Բացի այդ, հայ հոգևորականության հիմնական նպատակն է դառնում հայոց ինքնուրույն և անկախ եկեղեցու ստեղծումը և պահպանությունը բյուզանդական եկեղեցու գերիշխանական ձգտումներից։ Այս հակասական շահերի հետևանքով՝ VI դարում ժայրահեղորեն սրվում են քաղկեդոնականության վերաբերյալ վեճերն ու բախումները, քաղկեդոնականների կողմից ժայր են առնում անգամ հալածանքներ, որոնք և հայերի մեջ առաջ են բերում դավանաբանական պայքարի հարուստ գրականություն⁵⁵։ Հորինվում են մեծաթիվ գրվածքներ քաղկեդոնականության և նեստորականության դեմ, մանավանդ, երբ հայ եկեղեցին VI դ. սկզբին Բաբելոն կաթողիկոսի օրոք մերժում է նեստորականությունը, իսկ ներսես Բ կաթողիկոսի ժամանակ (548—551) Քաղկեդոնի ժողովն ու Հռոմի Լևոն պապի դավանաբանական թուղթը՝ տոմարը։

Կազմվում են ժողովածուներ՝ կրոնադավանաբանական վիճաբանությունների համար պատրաստի ձեռնարկներ ունենալու նպատակով։ Դրանցից նշանավոր է «Գիրք թղթոց» ժողովածուն⁵⁶, որն ընդգրկում է 98 թղթակցություն, գրված գերազանցապես V—IX դդ., և ուղղված է հիմնականում հայոց եկեղեցու դավանության, անկախության և միասնականության պաշտպանության նպատակին։

Մյուս կարևոր ժողովածուն «Կնիք հաւատոյ» գիրքն է⁵⁷, կազմված VII դարում, Կոմիտաս կաթողիկոսի ժամանակ (615—628)։ Այդտեղ հավաքված և զետեղված են եկեղեցու ուղղափառ հայրերի դրվածքներից տարբեր հատվածներ, որոնք պատրաստի նյութ են ծառայել հայոց եկեղեցու դավանությունը հեղինակավոր խոսքով հիմնավորելու և պաշտպանելու համար⁵⁸։

6. ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ հին բանաստեղծությունը, մասնավորապես հոգևոր երգը, սկիզբ առնելով V դ., շարունակում է զարգանալ նաև հաջորդ հարյուրամյակներում։ VII դարից մեզ է հասել Կոմիտաս կաթողիկոսի գրած «Անձինք նուիրեալք» սկզբնատողով մի ծավալուն ներբող, նվիրված Հռիփսիմյանց կույսերի նահատակության թեմային։ Թեպետ թեման հին է, սիրված և ավանդական, սակայն հեղինակը չի գնացել թեմայի վերապատմման ճանապարհով, այլ այն վերակերտել է նորովի և յուրովի, բանաստեղծական առանձին պատկերների շարքով, այն էլ ոչ թե նահատակության եղբերգությունամբ, այլ մի հաղթական ցնծությունամբ, պայմանավորված կույսերի՝ աշխարհի ունայնության գիտակ-

55 Մ. Արևոյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, I, էջ 359—360։

56 «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901։

57 «Կնիք հաւատոյ ընդհանուր սուրբ եկեղեցոյ յուղղափառ և Ս. հոգեկիր հարցն մերոց դաւանութեանց, յաւուրս Կոմիտաս կաթողիկոսի համահաւաքեալք, հրատարակութուն Կարապետ եպիսկոպոսի, էջմիածին, 1914։

58 Մ. Արևոյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, I, էջ 362։

ցուցյամբ, երկնային հավերժական ճշմարտության համար իրենց մաքառման և անձնագիր նվիրումի գաղափարներով:

Կոմիտասը նվիրյալ կույսերին և մանավանդ Հռիփսիմին ներկայացրել է մարմնական շքանդ գեղեցկությամբ, որին սիրահարվում են ոչ միայն մարդիկ, այլև հրեշտակները:

Գեղեցկույթինք մարմնատր պայծառութեան ձերոյ
Յիմարեցոյց զթագաւորն և պակեան հեթանոսք.
Ի գեղ սքանչելի աստուածատուր կուսանացն՝
Տարփացեալ զուարթունք ընդ մարդկան տօնհցին:

Այդ գեղեցկության համար կռիվ է սկսվում հավատավոր կույսի և հեթանոս թագավորի միջև: Բոլոր կույսերը միաբան իբրև ռազմիկներ դուրս են գալիս հեթանոս կորովի տղամարդկանց բազմության դեմ և իրենց հավատով զինված՝ հաղթում նրանց:

Թուլացան կորովիք հաստածիք աղեղանց,
Եւ տկար կանայքն վառեցան զինու.
Թագաւորն պերճացեալ զորութեամբ և փառօք՝
Ի մանուկ ի կուսէն պարտեալ ամաչեր:

Այդ հաղթության շնորհիվ կույսերն արժանանում են երկնային պսակի, դառնում փրկության զոհեր և երկնում են քրիստոնյա Հայաստանը:

«Անձինք նուիրեալքը» իր շեշտված քնարականությամբ, գեղարվեստական ձևով ու պատկերներով հայ հոգևոր բանաստեղծության ընտիր նմուշներից է և տակավին VII դ. նշանավորում է հայ բանաստեղծության զարգացման մի նոր ու բարձր մակարդակ:

Հայ բանաստեղծությունը, սակայն, միայն հոգևոր թեմաների վրա չի զարգանում: Մովսես Կաղանկատվացու «Աղվանից պատմությամբ» ավանդվել է VII դ. մի աշխարհիկ բանաստեղծություն՝ գրված Դավթակ Քերթող ճարտասան բանաստեղծի կողմից: Բանաստեղծությունը կոչվում է «Ողբք ի մահն Զևանշէրի մեծի իշխանին»՝ գրված Աղվանքի Զևանշեր իշխանի՝ իր բարերարյալներից մեկի կողմից դավադրաբար պարտեղում սպանվելու առիթով⁵⁹:

Դավթակի «Ողբը» գրված է հունական ճարտասանական արվեստի կանոններով, սկզբնամասում նույնիսկ հունական դիցաբանությունից վերցրած համեմատություններով՝ բաղկացած հայկական այբուբենի տառերով սկսվող մեծ մասամբ քառատող տներից: Այն բնույթով դամբանական ողբ է, ուր սկզբում սպանվածի գովքն է արվում, ապա պատմվում է եղբրական իրադարձությունը, որին հաջորդում է մարդասպանի հասցեին ուղղված ազդու անեծքների շարքը, իսկ վերջում՝ հանգուցյալից հետո մնացողների՝ հարազատների ու ժողովրդի անմխիթար վիճակը, աշխարհի փառքի և կյանքի ունայնությունը:

Գլորեցաւ վէմն կենդանի և հօր,
Եւ պարիսպն ամրութեան խորտակեցաւ.
Աշտարակն բանաւոր տապալեցաւ,
Եւ ցանկն շինութեան խրամատեալ քակեցաւ:

⁵⁹ «Պատմութիւն Աղուանից արարեալ Մովսիսի Կաղանկատուացոյց», ի լուս ընծաեաց Կ. Վ. Շահնազարեան, Փարիզ, 1860, Ա հատ., էջ 354 և հտն.:

Ահա թե փոխաբերության ինչ շարքով է անձնավորել Դավթակը Զեանշեր իշխանի կորստի ահապնությունը.

Կամ՝ ահա եղեռնագործին ուղղված անեծքներից մեկը.

Ձեռն որ ձգեցաւ ի սպանանել զտէրն,
Սւ ոտք որ կոխեցին զհրաշալի պատկերն,
Ուրկածին ախտին հոացմամբ գօսացեալ՝
Յարեացին ի նա ցեցք շարակեղ խոցոտմամբ:

Դավթակի «Ողբը» գրված է բանաստեղծական զգացումով, քնարական տխուր, երբեմն բուռն զեղումներով, պատկերավոր կենդանի ոճով, բովանդակությանը համապատասխանող տաղաչափական ձևերի օգտագործմամբ⁶⁰:

Դավթակի «Ողբը» Կոմիտասի «Անձինք նուիրեալքի» հետ միասին մի կողմից վկայում են հայ հոգևոր ու աշխարհիկ բանաստեղծության վերելքը VII դարում, մյուս կողմից՝ իրենց մեջ արծարծած մարդկային փառքի ու կյանքի ունայնության մոտիվներով պատմականորեն հիմք են դնում աշխարհի ունայնության երգի, որը հետագայում կարևոր տեղ է գրավում ուշ միջնադարյան հայ քնարերգության մեջ:

7. ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ VII—VIII ԴԱՐԵՐՈՒՄ

V դարի պատմագրության բուռն զարգացմանը VI դարում հաջորդում է պատմագրական երկերի իսպառ բացակայության մի ժամանակաշրջան: VI դարն, առհասարակ, գրականության զարգացման առումով շատ բանով մնում է մութ ու անորոշ: Ղազար Փարպեցու պատմությունից հետո միակ նշանավոր պատմագրական երկը, որ գրվել է VII դ. երկրորդ կեսին՝ Սեբեոսի պատմությունն է⁶¹: Թե ով է եղել այդ պատմության հեղինակը՝ ստույգ հայտնի չէ: Միակ հավաստի վկայությունը, որ գտնում ենք այդ գրքում, այն է, որ դրա հեղինակը եղել է պարսից խոսրով (Ապրուեզ) արքայի (590—628) արքունիքում, Չինաստանի դեսպանից լսել նրա երկրում պատմվող Մամիկի ու Կոնակի գրույցը, և իր նկարագրած VII դ. պատմական դեպքերի մեծ մասի ժամանակակիցն է⁶²:

Սեբեոսի պատմությունը, ըստ վերջին հրատարակության, բաղկացած է 52 գլխից, որոնցից առաջին վեցը (Ա-Զ), սկսած Հայկի և Բելի առասպելից մինչև Արշակունյաց հարստության անկումը Հայաստանում, ըստ որոշ բանա-

60 Տե՛ս Մ. Արեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, I, էջ 373:

61 Սեբեոսի Պատմությունն ունեցել է մի քանի հրատարակություն, որոնցից լավագույնները կրկուսն են. մեկը՝ Ստ. Մալխասյանցի «Սեբեոսի եպիսկոպոսի պատմություն», բաղդատուֆեամբ ձեռագրաց, հանդերձ առաջաբանի և ծանոթութեամբ, Երևան, 1939. մյուսը՝ Գ. Աբգարյանի «Պատմություն Սեբեոսի», Երևան, 1979. քննական-բաղդատական քննադիրն է, ընդարձակ և մանրակրկիտ ծանոթություններով, առաջաբանով, ուսումնասիրություններով և հավելվածներով:

62 Բանասիրության մեջ Սեբեոսի պատմության հեղինակին նույնացրել են 646 թ. Դվինի ժողովին մասնակցած Բագրատունյաց Սեբեոս եպիսկոպոսի հետ: Սակայն Գ. Աբգարյանն իր «Սեբեոսի պատմությունը» և Անանունի առեղծվածը գրքում (Երևան, 1965) է հետագա այլ ուսումնասիրություններում (տե՛ս նրա «Պատմություն Սեբեոսի», հավելված Ա, էջ 371 և հտն.) ցույց է տալիս, որ Սեբեոսի պատմությունը հին ձեռագրերում եղել է անհեղինակ և միայն XIX դարի առաջին կեսին բանասեր Հովհ. Շահաթուրյանն է ինչ-ինչ հիմունքներով այն վերագրել Սեբեոս եպիսկոպոսին, որ և հետագայում ընդունվել է հայագիտության մեջ: